

Невена МИХОВА

(АВТО)БИОГРАФИЗЪМ И ПОВЕСТВОВАТЕЛНОСТ В РАННОВЪЗРОЖДЕНСКАТА ПУБЛИЦИСТИКА

The saturation of literature with actuality is the sign of transition towards a new time and it also appears to be the sign of publicism of the early revival letters. Its main genre holdings are annals and autobiographical notes and scriptures of Old-Bulgarian literature. Their communication characterizations become part of the permanent genre specific for Revival publicism. They create models and shapes of continuity through a set of stable elements which spread out and shrink, converge and transform in the flow of time. Narrative formulae and the phrases which help identify the narrator, the stream of auto discourse re-creation of reality – these are the elements of a tradition which all other stories have to repeat in order to legitimate their belonging to the ethno-cultural group and its decoding competence. These units of repetitiveness, as part of a venerable genre, enter as contaminated elements into the contents of Revival publicism, and the (auto)biographies and narratives become identifying projections of this continuity.

В първите десетилетия от развитието си Възрожденската литература, без да познава типичните художествени жанрове, е предопределена да извърши своеобразен преврат в живота и мисленето на българския народ. Това налага трансформация, която с оглед непосредствените потребности на епохата, трябва да се реализира посредством формите на публицистиката. На този етап обаче разграничаващите компетенции на общността са включени в единството на традицията и предстои да бъдат раздробени, така че тези форми все още не са обособени и диференцирани.

Публицистиката експлицира аналитично сегашното, злободневното, актуалното. Основание за възникване на публицистиката е словесното генериране на сегашно време. Отношението към категорията „време“ влияе на жанровия избор на епохата и ни позволява да проследим жанровата прагматика на обществената мисъл чрез специфичните литературни форми, в които тя се отразява. Съществени за нас са устойчивите елементи на тези „форми“, които се разгръщат и свиват, конвертират и се трансформират в потока на времето.

„Някога се смяташе, че публицистиката е свързана с появата на периодичния печат“, казва в едно свое интервю П. Динеков. „Тази теза е погрешна; появата на печата е късна, а публицистиката е много по-ранно явление. Иначе би трябвало да изключим от жанра на публицистиката писатели като Еразъм Ротердамски „Похвала на глупостта“, Джон Милтън „Ареопагитика“ и др.“ (Динеков 1981: 5)

Насищането на книжнината с актуалност се оказва белегът за преход към новото и същевременно се явява маркерът за публицистичност на началната възрожденска словесност. Според П. Динеков още старобългарските писатели правят опити да приспособят най-различни средновековни форми към публицистичен изказ. Следователно още от старобългарската епоха националното повествование започва да се конструира с публицистични средства. Когато говори за развитието на жанровете, той категорично поставя въпроса за приемствеността. Така определя летописните, автобиографични бележки и приписки от старобългарската книжнина като основен жанров влог на тази ранновозрожденска публицистика. Комуникативните характеристики на посочените от него форми на приемственост се оказват част от трайните жанрови специфики на публицистичния текст през Възраждането.

Доловените от него „повествователни формули“, „изразите“ за идентифициране на Повествователя в потока на автодискурсивното претворяване на действителността, са елементите на традицията, които всеки следващ „разказ“ трябва да повтаря, за да легитимира своята принадлежност към етнокултурната група и нейните декодиращи компетенции. Като част от „вековното“ жанрово съзнание на българската общност, тези единици на повторителност влизат като контаминирани елементи в състава на възрожденската публицистика, а (авто)биографизмът и повествователността се оказват легитимиращите проекции на тази приемственост.

Повествователното знание в едно общество съвпада с формирането на неговите пространни компетенции – да разпознава, да решава,

да оценява, да преобразува, да разграничава истина от неистина. То установява критериите за комуникация, приети в дадена среда на „знаещи“, формира културата на един народ. Повествователната форма е незаемна, а често единствено възможна при изразяване на традиционното знание.

През Възраждането думата „повествование“ актуализира два смисъла в означаването си. На първо място активира значението си на „история“ – разказ за случило се в миналото събитие. Самият произход на думата „по(вест)ование“, конкретно коренът „вест“, според речника на Н. Геров, е със значение „известие, вест, хабер“, което натоварва думата с изискването за съобщаване на някаква новост (новина). Тази, в същността си, апория идва да означа изначалната обреченост на „по(вест)ованието“ през Възраждането да бъде със закъсняла актуалност...

Ако ренесансовият импулс идва със свалянето на „погледа от небето“, то възраждането на българина става чрез ретроспективно вглеждане в ситуацията „под небето“. Непосредственото „вторачване“ в действителността се превръща в двигател на възрожденските процеси: наблюденията на Паисий показват, че българите се срамуват от своя род и се „влачат“ по чужд обичай и език; Софроний страда за това, че няма книги на „простий българский язык“; сърцето на Петър Берон се трогва от мъките, които теглят децата в школата, а като излязат „не знаят барим имято си да пишат“... Примерите за това, как конкретни факти от действителността стават повод за интенционалния порив на възрожденеца, могат да бъдат безкрайни. Същественният въпрос е: къде в рамките на застиналата българска книжовност от средновековен тип е мястото за тяхното изговаряне? Очевидно е, че трябва да търсим процес, в който тя – действителността, постепенно да се настанява във вече съществуващите книжовни практики.

Експанзията на сегашното, чрез формите на публицистичното, намира пролуки и се промъква паратекстуално първо в историографските четива („Обръщение към онези, които желаят да прочетат и чуят“, „Предисловие“, „К читателю“), по късно започва да се прикрепя към книги, които не са актуални за деня („Житие на Алексей, човека божий“, „Христоития“), докато се еманципира достатъчно и се обособи в своята самостоятелност („Денница на новобългарското образование“, „Прискорбное оправдание“).

Публицистичното говорене за сегашното се обосновава чрез разказа за миналото. Народната повествователна прагматика, която е изцяло легитимираща, определя критериите на компетентност в общността и тяхното прилагане. В първите възрожденски текстове повествованието е аргументативно, то цели консенсуса, който е задължителен за конструирането на националната общност. Следователно аргументацията е подчинена на някакво “първо” приемане на правилата и трасира видовете “прогрес” на знанието, което се изразява в нова аргументация в рамките на установените правила и/или въвеждането на нови правила. Пример за това са историографските четива.

Положителните или отрицателни образувания в националното повествование, т.е. успехите или провалите на неговите субекти, придават легитимност на обществените модели. „Следователно тези разкази, от една страна, позволяват да се определят критериите за компетентност, които са и критерии на обществото, в което биват разказвани, а, от друга страна – да се направи благодарение на тези критерии преоценка на перформациите, които се осъществяват там или могат да бъдат осъществени.”, обобщава Лиотар, разяснявайки прагматиката на повествователното знание (Лиотар 1996). Типичен пример на задаване и преоценка на критериите в българската етнокултурна общност са двете документални повествования „Повествование за пленяването на Света гора Атонска” и „Повествование за страданието на българите от агаряните”, включени в сборника на Никифор и Йеротей от 1822 г. „Вие, които сте отечестволюбци и ревнителни за своя род, от това малко повествование извлечете поука и за много други неща(...)”¹, призовават двамата монаси.

Българският народ през Възраждането попада в орбитата на двата „класически” по отношение на легитимацията разкази. Те са свързани с изконните права на всеки народ – правото на свобода и правото на наука (знание). Чрез разказите за „свободите” народът получава своята легитимност. Когато институциите на държавата (имперската политика) и знанието (гръцката религиозна и образователна експанзия) не предоставят условия за консенсус, то самият народ трябва да извоюва свободата си чрез разпространяване на нови знания сред населението. Тези нови знания намират място в традиционните повествования, които се натоваарват с публицистично звучене.

Начинът на предаване на повествованието се подчинява на правилата, които фиксират прагматиката. Повествованието притежава легитимационните дискурси, без които налагането на новите форми е немислимо.

Този процес най-ярко се илюстрира от съдбата на летописа, който от описание на изминалото време започва да се изпълва с актуалност и публицистичен патос. Това става посредством намесата на книжовника, който спира да бъде безпристрастен регистратор, започва да сравнява, да тълкува, да обръща рязко погледа към собственото си време и битие. Летописният жанр през Възраждането претърпява съществени промени, превръща се в обект на активни интервенции, които водят до заменяемост и инкорпориране на нови форми. По думите на И. Радев, проявите на летописното начало „се превръщат в разгърнати повествования, в цялостни картини на „чутото и видяното“: “Това открояващо се движение към окрупняването на текстовете ги налага като историзирана характеристика на действителността(...).” (Радев 2008: 81) Летописното повествование не само се разгръща и окрупнява, но, изпълвайки се със сегашно време, то съгъстява публицистичните елементи до степен, в която те започват да надделяват. По същество, това е процесът на създаване на публицистика върху основите на летописа. Процес, който застива в своята незавършеност по страниците на периодичния печат, процес, който превръща летописното повествование в един от рождените белези на възрожденската публицистика.

Летописният произход определя една вторична функция на повествованието в рамките на публицистичния текст, каквато е компенсаторната. При липсата на период(ика), отсъства често(тност) и системност на публичното говорене, неговият епизодичен характер налага необходимостта от непрекъснат стремеж към възстановяване на фактите от миналото, което има компенсаторен, спрямо сегашния момент, характер. Повествованието в ранната възрожденска публицистика запълва „празнините” на колективното „знание” и „(съ)знание”, моделирайки често разнопосочни етноцентрични картини на света. Тяхната нееднородност се дължи на субективността, присъща на публицистичния текст. В него фактите, пък били те и исторически, са подложени на мощна субективна преоценка, подредба и анализ. Реконструкцията на миналото се извършва на публицистичен принцип, т.е. историческите факти изпълняват аргументативно-познавателна функция. Такава е ролята на повествованието в „История славянобългарска”, но тя остава непроменена твърде дълго време. Осем десетилетия по-късно на Васил Априлов се налага да използва същата повествователна техника в неговата „Денница на новобългарското образование”. Не случайно изследователите му ще го „набедят”, че „върви по пътя на великия Хилендарец”.

Факт е, че цялата първа част на „Денница”, отчасти втората и цялата композиция на творбата, с бележките и бележките към бележките, изпълняват именно тази компенсаторна роля, с която идва на бял свят и Паисиевата история. „Денница” обаче се налага с моментите на „чистите” публицистични и дори журналистически форми. Когато говори за създаването на Габровското училище и подрежда фактите на съвременната нему действителност, Априлов използва безлична форма на изказ и спазва тона на „журналистическа” коректност, отбелязвайки например „не ми е известно”, когато тълкува и анализира действителността. Това говори, че в неговото съзнание типът текстуалност е диференциранът, но той е принуден да се съобразява с липсващите в пространството текстове, необходими за собственото му изложение. „Денница” поставя и проблема за „легитимността” на научното знание в една общност, която не е готова да го разпознае като свое, което отново налага повествователно компенсиране².

Тази компенсираща повествователна практика продължава битието си и по страниците на периодичните издания, под формата на „дългурести”, по израза П. Р. Славейков, словоизлияния. Обстоятелството, че се проявяват претенции към националното повествование и нови критерии за начина, по който то да бъде изговаряно, сигнализира нуждата от преформулиране на националния консенсус, от обсъждане и предаване на (не)писаните норми, които вече се превръщат в (на)писани правила („Десетте заповеди на писателите” от П.Р. Славейков). След разпада на Големия Разказ, който не подлежи на коментар, кой определя условията за истиност? Започва процесът, в който „трансцендентния” авторитет трябва да бъде заменен от авторитета на Аз-а, от множеството авторитети на множествата Аз.

Така автобиографизмът прониква в инвариантите на разпадащия се Голям Разказ, но вече с белезите на индивидуализма. Традиционните изрази, маркиращи фигурата на Повествователя, се (раз)жерметизират, разширяват своя обхват и се натоварват с нова функционалност. Тук продължават да действат повествователните „правила”, отбелязани от П. Динев като междутекстуални връзки, базирани на „стилистичното оформяне” и повтарянето на „повествователните формули”, но се наблюдава едно разместване на елементите и преразпределяне на текстуалното пространство. Отново ще си послужим с пример от повествованията на Никифор и Йеротей, като илюстрация на този механизъм:

„Аз, братя още много исках да изразя и да напиша, заради вашата жалост към страданията на българите, но когато помислих из дълбочините на паметта си, че откак България е започнала, сиреч от времето на своите царе, все някак несправедно страда, сърцето ми се наклони на плач, и се изпълниха очите ми със слези, и не можах да виждам словата, които пиша, заради това до тук написах.“ (1984:335)

Разказът е адресиран към „просветени“ в културните правила, към „свои“. Критериите и компетенциите на общността са ясно разграничени и споделени. Тук обаче повествователят вече не се стреми да повтаря модела на разказа, идентифицирайки се с „първия“ Повествовател, не се опитва да наподобява обстоятелствата и условията за разказване на истории. Отклоненията от модела идват с прехвърлянето на акцента от Повествова(нието) към Повествова(теля). По този начин се засилва перформативността на текста и той се насочва към публицистично звучене.

Още по-силен сигнал за презадаване на правилата е отказът от разказ. В древните общества повествованието крепи света. В много от митологиите разказването на една и съща история при едни и същи обстоятелства се свързва с поддържането на световното равновесие. В религиозното съзнание отказът от разказ е равносилен на апокалипсис. Никифор и Йеротей са монаси и за тях разказването трябва да е свещенодействие. Те обаче демонстрират отгласкване от „ритуала“ на разказването. Разказът преминава в ръцете на субекта. Той може да го прекъсне, дори да го спре, когато реши.

„Степента на интелектуална и художествена готовност да се конструира автобиографичен наратив и да бъде ситуиран той във възрожденската публичност дава основание първите опити в тази посока да бъдат тълкувани като прото-автобиографични.“, счита Е. Тачева, изследвайки автобиографизма в интелектуалното поле на 40-те години на XIX век. (Тачева 2006) Според авторката, тази тенденция идва да смени имперсонализма с индивидуализма. Излязлата на „светло“ реформаторски настроена възрожденска личност активно се ползва от собствения опит в стремежа си да въздейства и буди заспали съвести.

Автобиографичната публицистична линия през Възраждането можем да проследим от „Автобиографията“ на Партений Павлов, през

историографските четива до „Денница на новобългарското образование” на В. Априлов и автобиографичните текстове на Г. С. Раковски.

Автобиографията си П. Павлов пише със самочувствието на общественик. Той „решава да опише своя живот и да даде на своите съвременници не само вярно осветление по най-важните обществено-политически проблеми (схващайки много добре политическите нужди на момента), но и да им завещае своя пример”, отбелязва К. Топалов. (Топалов 1979:125) Все по-сгъстяващите съдържанието си идеи за независимост – народностна и църковна, търсят начин да бъдат формулирани и изразени. Автобиографизмът се оказва първичният похват за тяхната обществена презентация. Това е посоката, в която трябва да търсим жанрово-стиловата определеност на текста. Обикновено изследователите откриват недостатъците му в неорганизираността и твърде небрежното нахвърляне на автобиографичния материал, именно защото го съизмерват с автобиографичния жанр. Категорично изявените „държавнотворчески” и „религиознообединяващи” амбиции на автора преадават категорията на текста в посока публицистичните жанрове и изтласкват автобиографията в жанровата периферия на рамкиращ текст, превръщат я в средство, в похват. Тази ранна биографично-публицистична манифестация кодира дихотомията автобиографизъм-публицистика, като първично заложен параметри на ранната възрожденска книжовност. Тук откриваме и още една особеност, която е свързана с жанровата приемственост. Въмъкването на „чудеса” в потока на изложението е показателно за непреодоляната агиографска традиция. Същевременно тази практика продължава своето битуване във възрожденската публицистика под формата на често безконтролно навлизане на фикционалното във вестникарските текстове.

Автобиографичната линия застъпват и историографските четива. Най-силно проявена я откриваме в послеслова на „История славянобългарска” от Паисий Хилендарски. Вложената от автора мотивационно-оправдателна функция всъщност изиграва свършено различна роля. Многобройните преписи доказват, че словото – личен пример се превръща в главния активизиращ фактор на текста и предизвиква верижното желание да бъде повтаряно – като пример, а не като слово. Презирането, в името на идеята, на телесните страдания например, става закон за възрожденците. Така постепенно автобиографизмът като елемент на текста се превръща в част от бойния арсенал на публицистиката.

„Публицистиката заема важно място и в творчеството на втория крупен представител на новата българска литература Софроний Врачански.“ казва П. Динеков, без да конкретизира творбите. (Динеков 1969) Търсеният от нас автобиографизъм е фундаментът на неговото „Житие и страдания“, но не е редно то да бъде поставено в корпуса на публицистиката. По ред причини обаче Софроний може да бъде посочен като първия същински публицист на Българското възраждане. Този си талант той проявява широко, употребявайки т.нар. от И. Радев „кратки публицистични форми“, които по думите му „се налагат като своеобразна жанрово-стилова формация на литературния процес от тези десетилетия.“ (Радев 2007:152). От този тип комуникативни форми е така наречената „Покана“ за издаване на „Неделник“. Тук Софроний влиза в една от функциите на публициста, която се препокрива с тази на „рекламен агент“. Целта на писмото, отправено към няколко български търговци в Румъния, е да ги убеди да подпомогнат финансово издаването на неговата книга, чието печатане вече е започнало. Самата „покана“ е оформена в духа на старата традиция, ползва рамката на религиозно-дидактичния жанров код, но е изпълнена със съвършено различно съдържание и преследва други цели:

„Ваше милостивое нравее и великодушное достоинство, що е славно имя ваше по далечная места, то повдигнало ест мене да пиша до вашей честности, любезная чада моя, и ако не см имал щастие да видя честная лица ваша и да узная благородие ваше, но должен есм да почитам всякоги вашее достоинство и похвалное имя, що го имате у вас довольно.“³

Познатата формула на задължителните ласкателства от религиозния стил тук е приложена към напълно обикновени хора, а Аз-ът на Софроний е центърът на всички критерии, отправната точка и измерителят на обществените статуты.

След като излага подробно свършеното от него и отбелязва, че няма „толико хал“ сам да издаде книгата, моли тях „благородните“ за помощ. Писмото завършва с думите:

„Но молим ви, послушайте сега мене смиренаго архиереа, що см от вашего болгарскаго рода, и помогнете на тая душеполезна работа всякой спроти силата своя; и по това господ бог хоче да заплати вам за одного хиляда и на тоя свят и на ония, еже желая вам получите. Амин“ (1974:59)

Прави впечатление, че Софроний поставя себе си като гарант за божията разплата по-късно. Той застава пред търговците със своето себе-битие на уважаван архиерей, като пример и основание по-късно господ да им заплати за добрината. Личността влиза в ролята на аргумент. Това е индикация и за това как тя – личността, се явява междинното звено на прехода от религиозен към рационален тип мислене, а автобиографизмът става текстуалната проекция на трансформацията от агиография към публицистика.

Към подобна логика ни навежда и предговорът към „Житие светаго Алексея, човека божий” от Константин Огнянович. Самото житие, което се е радвало на голяма популярност с чисто религиозните си послания, отправени чрез личния пример на светеца, кореспондира по особен начин с предговора и чисто публицистичните послания, отправени чрез личния пример – този път на автора. Гражданско-дидактичният дух, който носи предговорът, е постигнат не без присъствието на самия Огнянович. Автобиографичните епизоди имат съществена роля за успеха на посланията му. Така например търсещият лъч на „премъдрост сред българите” автор ще възкликне „Обаче аз изнемогавам духом и слези низ лице течат защо видим на всекаде противност.”²⁴

И ако този предговор е белег на осъзнатата личностна значимост за постигане на обществените цели, то предговорът към неговия „Забавник” е лишен от такива моменти, но съсредоточава на практика всички особености на жанрово-тематичните и стилистични постижения на бъдещата „вестникарска” публицистика.

В автобиографичната публицистична линия трябва да поставим и предисловието на П. Берон към неговия „Буквар с различни поучения”. Житейския си опит и лични наблюдения младият и образован човек е изтъкнал като основание за създаването на текста. Нещо повече – личният пример е използван като главния модел, описващ цяла нравствено-дидактична обществена система, каквато е учебният процес. Философията на личния пример, освен практически, Берон формулира още веднъж – рационално и синтезирано, в поместеното след последния раздел на „Буквара” обръщение „Любезни еднородни!”:

„ Много похвално е усърдието на еднаго любороднаго, с което ище да покаже той на негова си род, как желае общото добро, а не чи само за себе си гледа, зато всякий има тази должност, кой как може, тъй да стори.”²⁵

Не бива да отминем и предговора към първия том на книгата – учебник по патриотизъм на цяло поколение възрожденци – „Древните и сегашни българи” на Ю. Венелин. Той е образец на публицистичен текст, преследващ конкретни активизиращи цели, немислими без собствена личностна легитимация на автора – чужденец. Според принципите на своето конструиране този текст заема средишно място спрямо нагласите и интенциите на П. Павлов и В. Априлов.

Изключително интересни са наблюденията върху употребата на автобиографичния пласт в делото на В. Априлов. Както отбелязва П. Тотев, той разчита преди всичко на „непреодолимото въздействие на факта, жизнения пример, живото дело.” (Тотев 1968: 13). Често озадачаващата с разнопосочните си жанрови наличности „Денница на новобългарското образование” е снабдена с изобилен автобиографизъм, който не се вписва в представите за научно изложение в рамките на „документалната” (К. Станева) публицистика. Тази продуктивна жанрова линия си взаимодейства успешно с компенсаторната функция на нейното повествование, отбелязана по-рано. След като компенсиращото повествование успява да открие „международните” взаимоотношения на българите, да ги ситуира исторически, геополитически, икономически и т.н., във втората част, без никакъв преход, историческото, аргументативно „трупане” на фактите в преизказно наклонение, преминава в автобиографизъм:

„(...) По такъв начин чрез занаятите и търговията с Русия, Австрия, Влашко, Молдова, Анадола и Цариград, българските търговци получавали разни сведения и се образовали, доколкото им било възможно.

След като, бидейки в Цариград през 1831 година, наистина се уверих в преобразованието на османското правителство и в здравата му основа, аз не веднъж изказвах желание (26) да основа в своята родина, в градчето Габрово, истинско училище по европейски образец и да започна в него с метода на взаимното обучение”. (1968:40)

Когато историческото повествование стига до появата на автора на обществената сцена, изложението продължава да бъде компенсаторно. Разказът преминава в първо лице, но остава в минало време.

С автобиографични епизоди са изпълнени и бележките към „Денница” и бележките към бележките. Информацията за личните дела и дарения, свързани с каузата, която публицистът защитава, е осмислена като „непропускаем” аргумент, също с компенсаторна функция. На-

трупването на „непропускаеми“ факти, пропуснати от националното повествование, налага подобна „компенсираща“ структура на цялостния вид на творбата. Това показва, че на този етап възрожденската публицистика все още не е готова да влезе във функциите си изцяло на „съвременна летопис“.

Априловата публицистика ни позволява да проследим и „техническото“ съзряване на публичното писане и говорене, отделянето на личността от общественика, професионализирането на публицистичния изказ. В „Мисли за сегашното българско обучение“ вече наблюдаваме типичното за публичното говорене 1 л. мн. число: „Ми говорим това“, „Да ни простят нашите соревнователи“, „ми чистосърдечно изреквами нашите мисли“. Паралелът с „Българските книжици“ е показателен: „По-неже тия предположения за мене (...) са нови, подканват мя (...)“⁶

Автобиографизма като публицистично „въоръжение“ ползва и Емануил Васкидович в своята брошура „Прискорбно оправдание срещу еднаго клеветника“ (1846). За да защити името си пред обществото, възрожденският учител публично легитимира себе си, чрез делото си. В автобиографичния дискурс особено мощен е самонаблюдателния пласт, който текстуално се експлицира аналитично и логично, но със запазен емотивен ефект.

Всички тези творби представляват един втори начален етап на социален конструктивизъм, който дава привилегията на авторите, първо, да се „раждат“, а не да „умират“, и, второ, субектът, който стои зад презентиранията „институция“, разполага с произтичащата от нея власт, без да е натоварен с предшестващи, моделиращи го конвенции. Тук за „институция“ говорим както за „училището“, „вестника“, „книгата“, така и за „разказа“, чийто модел, сиреч „жанр“, е изцяло в ръцете на „новородилия“ се субект, сиреч „автор“. Той се появява в рационалния обществен стадий на развитие, който го кара да търси въздействие, не толкова художествено, колкото бързо и пряко.

БЕЛЕЖКИ

¹ Цитатът е по „Писахме да се знае. Приписки и летописи“. София, 1984, 335.

² Повествование, употребено за компенсация на знание, ще демонстрира и Г. С. Раковски, прикрепяйки го паратекстуално към своя „баладичен слев“. Като цяло, през 50–60-те години се очертава една втора жанрово-експериментаторска вълна, която обаче продължава да ползва „изпитани“ методи като паратекста. През Възраждането това е обикнато пространство,

употребено като поле за новаторски експериментални интервенции. Така, както възрожденската публицистика се заражда, крепне и възмъжава в рамките на паратекста, същото се случва и с различните форми на „научното“ знание.

³ Цитатът е по „Българска Възрожденска литература. От Паисий Хилендарски до Добри Войников.“ София, 1974, 58.

⁴ Цитатът е по: Б. Пенев „История на новата българска литература“, София, 1930–1936, т. III, 1933, 750.

⁵ Цитатът е по: „Д-ръ Петъръ Беронъ. Извадки отъ Рибния букваръ и писма“. София, 1926, 28.

⁶ Цитатите са по: Тотев, П. 1968. В. Е. Априлов. Съчинения. София.

БИБЛИОГРАФИЯ

Динев, П. 1981: Българската публицистика през вековете. Български журналист, кн. 8, 5–6.

Динев, П. 1967: Развитие на жанровете в литературата на Възраждането. Из история на българската литература. София.

Динев, П. 1974: Българска Възрожденска литература. От Паисий Хилендарски до Добри Войников. София.

Лиотар, Ж-Ф. 1996: Прагматика на повествователното знание. В: – Постмодерната ситуация. София.

Начев, В. Ферманджиев, Н. 1984: Писахме да се знае. Приписки и летописи. София.

Пенев, Б. 1933: Българската литература през първата половина на XIX в. В: – История на новата българска литература. т. 1–4., 1930–1936. София.

Петровъ, П. 1926: Д-ръ П. Беронъ. Извадки отъ Рибния букваръ и писма. София.

Радев, И. 2008: Литература и култура на Възраждането. I. Личности и явления от втория ред., Велико Търново.

Радев, И. 2007: История на българската литература през Възраждането. Велико Търново.

Тачева, Е. 2006: Автобиографизмът в интелектуалното поле на 40-те години на XIX век. В: – Тероризъм. Интелектуализъм. Балкански неспокойства. Благоевград.

Топалов, К. 1979: Проблеми на Възрожденската поезика. София.

Тотев, П. 1968: В. Е. Априлов. Съчинения. София.